

Венко Марковски

ГОЛИ ОТОК – ПЪКЪЛЪТ НА ТИТОВИЯ „РАЙ“

На 5 март 2015 г. се навършиха 100 години от рождението на Венко Марковски, оригиналният поет и общественик, едно от ярките имена в историята и литературата на Македония и България през XX в. Едва ли има по-добър начин за отбелязването на тази годишнина от срещата на българския читател с една от най-знаковите книги на една личност, чието творчество и живот са лабиринт от възходи и трагични обрати...

Вениамин Миланов Тошев (5 март 1915 – 7 януари 1988) завинаги остава в литературата с псевдонима Венко Марковски, даден му от големия български поет Теодор Траянов. Роден е в Скопие в драматичното време на Първата Световна война, а семейство му произлиза от будния град Велес. Венко Марковски израства в условията на тираничния сръбски режим във Вардарска Македония, но “железният български дух” на фамилията (оценка на видния познавач на историята на македонските българи Коста Църнушанов) развива у него националното съзнание на българин. Едва дванадесет годишното момче събира от тавани мазета и жадно чете укритите български книги – книгите на Вазов, Славейков, Яворов, Кирил Христов, сборникът на мъчениците за българщината братя Миладинови... И всичко това се случва въпреки сръбско училище, във време, в което българите във Вардарска Македония безцеремонно са обявени за “сърби” и са подложени на безогледен и кървав терор. Окупационните власти на кралска Югославия безпощадно преследват всяка проява на българския дух в древната българска земя Македония. Личният бунт на младия Венко събужда подозрението на властта. През 1937 г. той пристига в България и още с идването си в София е забелязан от македонската емиграция, от видни представители на българската литература и наука. В “Илюстрация Илинден”, списанието с ранг на своеобразна патриотична институция, са отпечатани негови стихове. Отзивите за творбите на младия поет са искрени и недвусмислени – авторът носи “нова струя в българската поезия”! Следва първата книга на Марковски, “Народни бигори” (1938 г.), с предговор от акад. Стефан Младенов. Авторитетният учен подчертава, че дори и след две

десетилетия сръбска тирания "... българското открай време Скопие ни дава един поет, който пише еднакво свободно и на своя роден южно-скопско-велешки говор, и на общобългарския литературен език."

За жалост младият българин, увлечен от комунистическите идеи и актуалната политика, попада в клопката на македонизма – денационализаторската доктрина, сътворена от сръбския шовинизъм и великоруските му панславистки покровители, приета като оръжие на „пролетарската революция“ в България и Югославия от Коминтерна. Венко Марковски сам се превръща в субект на "... експеримента как от българин се прави македонец. От Скопие дойдох българин, в София станах македонец...", както споделя сам години по-късно. Заедно с много тогавашни български комунисти той бичува "великобългарския империализъм" и "българската буржоазия", преследван е от властите, интерниран е в концлагера Ени-Кьой, а през 1943 г. успява да избяга и се включва в комунистическата въоръжена съпротива. След Втората световна война Марковски е активен участник в изграждането на новата югославска република Македония. Катарзисът на завръщането му към корените е противоречив и мъчителен.

Независимо от високото си обществено положение в Скопие, творецът постепенно преодолява "черната магия" на македонизма. Истинският интелектуалец, пък бил той и комунист (в творчеството си до степен на религиозна екзалтация), дълбоко в себе си не може да приеме бруталния дух, който "... в Повардарието владей". Преследванията, арестите и изтезанията над невинни хора, обвинявани от новата власт, че са "бугараши" и, разбира се, "фашисти"; насилието над истината за исторически събития, процеси, личности... Просветлението за поета настъпва именно чрез словото, езика, азбуката...

Диктатът над майчиния език от страна на емисарите на Белград, срамните сцени около буквите разпръсват мъглата на измамата. Буквата "Ъ" (ер голяма), за която Марковски се бори в комисията, изработваща "македонска азбука", е отхвърлена по волята на Централния комитет на Югославската комунистическа партия, от партийни комисари, които дори не са "македонци". В последвалите години творецът Марковски се радва на популярност от страна на младежта и ин-

Иванка в писма

----- Венко Марковски

телигенцията, но изпада в немилост пред „силните на деня“. Смелите му сатирични стихове срещу партийните „величия“ му навличат гнева и отмъщението на режима.

Верен на комунистическите си разбирания и идеализъм, Марковски не приема разрива на Тито със Сталин, на Югославия с СССР и другите комунистически държави. Сред тях е и България, което е извънредно важно за Марковски. Съден от своите доскорошни „другари“ заради поемата му „Съвременни парадокси“, пред 1956 г. поетът е изпратен за пет години в зловещия концлагер Голи оток – място, което страдалците от времената на Титова Югославия смятат за по-голям ад от хитлеристкия лагер „Дахау“. След освобождаването му от „острова на смъртта“ перспективите пред Марковски в Скопие не са розови, при това той отказва да се „покае“ за мнимите си грехове, да се превърне в официозна фигура на македонската и югославската литература. През 1965 г. Венко Марковски пристига за лечение в България и отказва да се завърне в Югославия. Три години по-късно неговият син Миле Марковски и семейството му са прогонени в България. В София поетът подновява членството си в Българската комунистическа партия, става член на Съюза на българските писатели, избран е за академик от Българската академия на науките. През годините Марковски е народен представител, получава високи държавни отличия, развива активна обществена дейност, включително чете своята поезия пред хиляди хора в цяла България. Заради творчеството и непримиримата му позиция по т.нар. Македонски въпрос режимът в Белград и Скопие обявява до скоро изучавания в югославските училища поет за „предател“, а зловещата УДБ (тайните служби на Югославия) не престава да крои пъклени планове за дискредитирането и ликвидирането на Марковски и неговите близки... Неведнъж творбите и позициите на Венко Марковски предизвикват неприязнени реакции и от страна на съветското ръководство, което периодично „стопля“ отношенията си с Тито и неговия режим. Трябва да се признае, че българският партиен и държавен лидер Тодор Живков, независимо от присъщите му недостатъци и тясна зависимост към политиката на Кремъл, се отнася с уважение към Марковски и не се поддава на внушенията отвън. Впрочем, интересна илюстрация за всичко това е съдбата на книгата „Кръвта вода на става“, написана със съ-

7

Голи оток - Островът на смъртта

гласието на самия Живков – нейният път към читателите е спрял, при това на два пъти (през 1971 и 1981 г.), все в името на прословутия „социалистическия интернационализъм“... Тази книга, която съчетава в себе си наука, публицистика, размисли върху миналото, която е изградена на основата на документи, лични преживявания, силни, поетични по дух внушения, видя бял свят едва през 2002 г.. Големият поет със силата на своето слово отстоява историческата истина за Македония до самата си смърт на 7 януари 1988 г. в София. Книгата „Голи оток – островът на смъртта“ („Goli otok - the island of death“) е публикувана от издателството на световноизвестния Колумбийски университет в САЩ през 1984 – неприятна изненада за властите в Титова Югославия, а и за определени партийни кръгове в България. Въпреки че документира и преди всичко пресъздава със силата на словото някои от най-черните страници от историята на комунистическата „империя“ Югославия, творбата на Венко Марковски дълго време е на вниманието най-вече на тесните специалисти по темата и на практика е непозната на широката публика.

Трябва да отбележим, че известният американски политик и политолог Збигнев Бжежински е сред първите читатели на книгата и публикува в сп. „Foreign Affairs“ кратка бележка, в която пише, че читателите „нямат причини да се съмняват в описаните мъчения и ужаси“ от концлагера. Бжежински отбелязва също така, че политическите коментари на автора са типични за сталинската пропаганда от 1949 г.

Книгата е преведена и издадена в Скопие през 2009 година – почти двадесет години след рухването на югославската псевдо-федеративна държава и обявяването на независимостта на Република Македония. След публикуването на английски и македонски, днес за пръв път книгата е официално издадена и на български език.

Да се даде точна дефиниция на „Голи оток...“ в жанрово отношение е трудна задача. Първите й издатели я включват в авторитетната серия „Мемоари“ на Колумбийския университет, в което по принцип няма нищо нередно и невярно. Въпреки това „Голи оток...“ е не само мемоарна книга, а и ярка художествена творба, която решително надхвърля обичайния мемоарен жанр. Може би най-точно би било възприемането на „Голи оток...“ като епическа поема, макар и в

Ивонка В. Писма

проза (и не само в проза, тъй като на места речта на автора преминава в класически бял стих!), изградена в епистоларна форма. Това не само хармонира на характерния за поезията на Венко Марковски специфичен модерен класицизъм, но придава особена сила на въздействие на неговия разказ, прави споделените спомени и размисли близки и понятни за всеки човек. Писмата, които формират структурата на текста, са адресирани до неговата съпруга, обаятелната и достойна българка Филомена Марковска (1920-2012). Няма съмнение, че в този личен момент, съвършен акт на любов и доверие между две сродни души, има нещо изключително дълбоко и вълнуващо... Същевременно епистоларният стил е акт на доверие и към към читателя, който и да е той, и го прави съпричастен към терзанията и гнева на поета, към неговото отвращение от човеконавистната същност на онзи отвратителен терор, на който са подложени хилядите довчерашни съратници на югославския „вожд“ Йосип Броз Тито и неговата клика. За Венко Марковски са изключително важни не само жертвите, една от които е самият той, но и мъчителите – безропотните и жестоки изпълнители на една „партийна линия“, на една злокобна воля, пропита от безпринципност и сардонично опиянение от самата власт като такава...

За съвременния читател не е лесно да възприеме и проумее част от посланията на книгата, най-вече непоколебимата вяра на Венко Марковски в комунистическите идеи, в Съветския съюз, не на последно място - в личността на Сталин. Тук не е нито времето, нито мястото да се търси обяснение на този феномен, който е факт и при други изтъкнати леви интелектуалци от цяла Европа през онези години, които не са имали информация за случващото се зад телените мрежи на съветските концентрационни лагери.

Комунистическата идеология обаче не е в състояние да измести дълбоката, като корени християнска, българска нравственост на автора, присъщият му хуманизъм и любов към ближния. „Голи оток“ е своеобразен калейдоскоп от покъртителните човешки истории, разказани от автора със съпричастие и болка. Героите на тази страховита сага са хора от цялата територия на Югославия, представители на различни нации, професии, възрасти: „... в тая горестна пустиня най-светлите синове и дъщери на тъжна Югославия

са подложени на изпитания, на обреченост, на наказание... (...) И природата е безжалостна и равнодушна, сякаш нищо не я вълнува, сякаш нищо не вижда, нищо не чува... (...) Разхвърлените по острова скали приличат на вкаменени чудовища от някой призрачен и невъзможен свят, дошли да разтърсят човешкото битие, да изпълнят с ужаси онемялата тишина, да влеят трепет и страх в живите същества. Дори когато реве, с рева си Голи оток разстила адска тишина... (...) Огнената слънчева топка е паднала ниско над Голи оток. Юли е. Островът се къпе в пъклен зной. Ни ветрец, ни сенчест хлад. Старият беловлас професор от Люблянския университет е на колене върху дребно натрошен камък. Мълчи, поройна пот се слива по тялото му, по бузите му, по очите му. Въздиша и постоянно се заканва: «Беше някога Югославия, а сега вече я няма». Слънцето припича, замрежват му се очите, замайва му се главата и той пада. Двама от командирите тичат към него, повдигат го, хващат го за ръце и отново го карат да подвие коленете и на слънчевия пек да стои върху острите камъни. «Къде съм аз?» - с тъмен поглед се визира в командирите. «Кой ме е докарал тук?» - пита професорът Цене Логар. Командирите озлобено му отговарят: „Никой, сам си се докарал тук. От теб зависи ще бъдеш ли отново в Люблянския университет. Ти проигра доверието на народната власт...“ („Писмо тринадесето“)

Още един щрих от същото писмо: „... Изведнъж нечовешки вик стресва нажежената атмосфера. Петима са подгонили на юруш едър, висок 65-годишен черногорец . Касетката е дълбока. Напълнена е с камъни до 80-90 килограма. Черногорецът държи дръжките на касетката, на врата му са поставили тел, за да не я изпуска, а отзад са го подгонили петима едри, снажни мъже... (...) „Майчиното мляко ще избълваш и ще кажеш. И ние бяхме като теб корави. И ние сме черногорци.“ Обръщайки глава към тях, той отговаря: „Нищо не знам. Всичко, което знаех, казах пред съда. Остана ми само душата. Остана ми само честта. Аз за една чест живея. Аз не съм като вас.“ Разярени от тези думи, те го подгонват още по-ожесточено: „Месата ще ти отделим от костите, и ще кажеш. Тука няма кой да ти помогне. Ние сме ти и сватове, и гробари...“ Естествено, когато става дума за изживени, изстрадани дни и месеци (общо цели пет години!), авторът на спомени не може да се самоотстриани,

Ивешки в писма

да бъде просто хроникьор, регистратор, външен наблюдател. Нека се замислим, че Венко Марковски попада на Голи оток на 41 годишна възраст, когато е в разцвета на силите си, когато е вече отдавна утвърдено име в литературата, в обществения и политически живот. Воден от своите разбирания и ценности, поетът е далече от мисълта да оплаква собствената си нелепа съдба, пропуснатите възможности, пропилените години. Не, при него няма да открием и следа от самосъжаление, нито от желание за лична мъст – напротив, Венко Марковски е обзет от справедлив гняв, от яростен протест заради погазването на справедливостта и човешкостта. Поетът обръща повече внимание на страданията на другите, отколкото на своите собствени. Споменът за ареста и хвърлянето му в затвора в Скопското кале поражда у Марковски мрачни размисли:

„В килията с мен бдят: безмълвна самота и сляпа неизвестност. Размисли навъсени и яростни въпроси мъст разгарят моето страдание. Познава тази килия и преди мен людска мъка. И пред мен хора са тъмнеели в тъма тъмнична. И преди мен не един човешки крак е ходил тук из тая нечовешка стая... (...) Борбата е богата с тръне и цветя. Сподвижници на истината са килиите. И моят цвят - цвета на моите години е погинал в чер каторжен труд. И аз от младини в килия съм лежал. Но моят взор такава призрачна килия не познава, както тази тук на Скопското кале...“ („Писмо седмо“) На Голи оток Венко Марковски изпада в абсурдната ситуация да бъде отново ...

Вениамин Миланов Тошев! Лицемерието на режима наистина е недостижимо – нечий сатанински разум е решил, че не може един поет, чиито произведения продължават да се изучават в училища и университети, да бъде изпратен в лагер! Това абсурдно положение надали има аналог някъде по света, дори в Сталиновия ГУЛАГ и българското Белене...

„Тук се водя като Вениамин Миланов Тошев, под матичен (затворнически) номер 4832 (...) Съден съм като Венко Марковски и съденето ми беше обявено в югославския печат. А ето, тук на Голи оток изтърпявам наказанието си не като Венко Марковски, а като Вениамин Миланов Тошев. Документ с името Вениамин Миланов Тошев не съществува нито в Македония, нито в Югославия. Училище съм завършил с името Велимир. Венко не ми е кръщелно име. Това

име ми сложи Теодор Траянов. Искам да напомня, че и като партизанин бях с името Венко Марковски, а не Вениамин Миланов Тошев. И когато ми се издигаше кандидатурата за народен представител на Съюзната скупщина и за народен представител в Народното събрание в Македония, аз и в двата случая фигурирах на листите като Венко Марковски. С името Венко Марковски обществеността в Югославия и в света познаваха не някой си абстрактен, неизвестен Вениамин Миланов Тошев, а писател, поет, който се занимава от детските години с литературна поетична дейност..."

Вестта за задържането и осъждането на известния поет достига до световната културна организация ЮНЕСКО. Пристигат нейни пратеници, които търсят информация за съдбата на Марковски. Управителят на лагера отговаря: „Извинете, такова лице в затвора на Горни оток няма.“ Същевременно същият функционер на режима извиква при себе си Марковски и му предлага бързо освобождение, ако се включи в поредната злостна кампания срещу България. „Викам те по една спешна работа и се,надявам, че ще бъдеш разумен и от твоя отговор зависи, дали ще се прекрати твоето по-нататъшно седене в затвора. А именно, в Москва станал спор между двама учени: между български и македонски учени. Българският учен казал, обръщайки се към македонския учен: „Как може да се говори с вас за някаква честност, за някакви добри отношения, за подобрене на отношенията след нормализацията между Югославия и България, когато вие държите в затвора на Голи оток създателя на „македонския език“ по ваше мнение, Венко Марковски, заради това, че е написал художествено произведение?“

Затворникът Вениамин Миланов Тошев отговаря, че е напълно съгласен с българския учен и не крие възмущението си от този опит за насилие над собствената му съвест. „Управителят е в ролята на касапин, който смята, че, разполагайки с телата на осъдените, може да разполага и с техните души. Тялото е едно, това е нещо, с което разполага държавата. Като измъчва тялото, държавата се заблуждава ако мисли, че владее и душата. Съвестта е съдникът, който не може да бъде подкупен. Няма монета, която може да купи човешката съвест, бореца се за правата на своя народ. И така прекрасният шанс отново да се намеря на свобода отпадна, потъна в невъзвратното...“ („Писмо дванадесето“)

Иванка в писма